

ÂHİRET İNANCI VE İNSAN PSİKOLOJİSİ

Ümit HOROZCU*

□ Âhîret inancı, mahiyet ve içeriği farklılaşmakla birlikte, insanlık var olduğu günden beri hemen her din ve gelenekte yer alan (Topaloğlu, "Âhîret", 543; Flannelly, "Beliefs about Life-after Death" s. 94), insanların dindarlıklarının şekillenmesinde önemli etkiye sahip unsurlardan biridir. Bu inanç sadece İslam'da ve diğer semavi dinlerde değil, semavi olmayan din ve geleneklerde de bulunmaktadır. Bu inancın, en az bu günün insanını olduğu kadar, ilkel, yazısız olarak nitelendirilen tarihin bilinmez dönemleri denilen dönemlere ait insanları da düşündürüp etkilediği bilinmektedir. Hatta, söz gelimi, inkarcılıklarıyla bilinen cahiliye Arapları arasında bile ölüm sonrasındaki bir hayata ilişkin inançların benimsendiğini öğrenmekteyiz. Onların, içlerinden biri öldüğünde o kişinin mezarının bulunduğu yere, ona yeniden dirildiğinde binek olsun diye bir deve bağladıkları ve deve ölene kadar orada kalmasını sağladıkları bilgisi, bu insanlarda da âhîret inancının mevcudiyetine işaret etmektedir (Çelik, "Âhîret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü", s.178-180).

Bu yazıda, insanlar arasında oldukça yaygın ve etkin olduğunu ifade ettiğimiz âhîret inancının, mahiyet ve içeriğine ilişkin detay bilgilere dalmaksızın, insanların psikoloji ve davranışları üzerindeki etkilerini ele alacağız. Ancak, bu vazifeye girişmeden önce şu iki hususun altını çizmeliyiz:

Birincisi, psikoloji bilimi, üzerinde onlarca yıl süren tartışmaların ardından söylenebilir ki, insanların sadece ruh dünyalarını yahut iç âlemlerini değil, aynı zamanda, ruh dünyasının dışı yansıması olan, dışarıdan gözlemlenebilen davranışları da incelemektedir. Buna paralel olarak din psikolojisi de insanların dinî davranışlarını bu davranışların neden ve sonuçlarını kendine araştırma sahası olarak belirlemiştir (Horozcu, "Din Psikolojisi Açısından Dua", 78). Bu nedenle biz de âhîret inancının insanların iç dünyaları üzerindeki etkileriyle birlikte davranışlarına olan yansımalarını konu edineceğiz.

İkincisi, bir inanç ya da ibadet uygulamasının insan psikolojisi üzerindeki etkilerinden söz ederken, indirgemeci bir yaklaşıma kapı aralamaktan bilhassa kaçınmak istediğimizi belirtmeliyiz. Zira psikolojik açıdan rahatlatıcı yönlerinin bulunması nedeniyle, insanların âhîret fikrini pragmatist bir yaklaşımla zaman içinde oluşturdukları, başka bir deyişle, âhîret hayatı ve ona ait unsurların gerçek olmadığı, insanların işe yaraması nedeniyle böyle bir inancı uydurdıkları düşüncesi gündeme gelebilir. İşte bu nokta, bizim en çok kaçınmak istediğimiz yanlış anlamaların başında gelmektedir. Bu noktanın tespitinin ardından âhîret inancının psikolojik yönüyle ilgili izahlara geçebiliriz

İnsanın Ebediyet Arzusuna Cevap Olarak Âhîret İnancı

Uzun bir ömür yaşama, hatta hiç ölmeme, sürekli refah ve mutluluğun olduğu bir hayat, insanoğlunun gizli veya açık hissettiği ve ifade ettiği arzularındandır. Buna insanın ebediyet/sonsuzluk yahut ölümsüzlük (Hökekleli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", s. 151) arayışı da denilebilir. Hz. Adem ve eşinin şeytan tarafından cennette bile kandırılabilirdikleri ödülün sonsuz yaşam olması (Tâhâ, 20/120-121), bunun ne denli güçlü bir motivasyon olduğunu göstermektedir. İşte, her canlının vakti geldiğinde öldüğünün herkes tarafından müşahede edilmesiyle eş zamanlı olarak bu arayışın da varlığı, âhîret inancının çabucak kabullenilmesinde ve yeterince tatmin sağlanmasında etkili olmaktadır. Jung'un kolektif bilinçdışının bir dayatması (Hökekleli, Ölüm ve Ölüm Psikolojisi, s. 162), bizim ise fitrî olarak nitelediğimiz bu tatmin duygusunun insan için bir de negatif tarafı bulunmaktadır. Âhîret inancının içeriğinde yer alan sonsuz hayat, sonsuz nimetler ve sonsuz mutluluk elde edilmek istenirken, bir taraftan da yine âhîrette karşılaşılabilecek olan sonsuz azap ve hüsrandan kaçınılır. Yani, sonsuz iyiliklere dair ümit ile sonsuz kötülöklere dair korku insanda bir arada bulunur. Bu iki zıt duygu çarpıcı bir şekilde insanları iyi davranışlar için motive eder.

Âhîret inancının varlığına rağmen, insanoğlunun fitratında yer alan ölümsüzlük isteği, kendini ölüm korkusu şeklinde göstermektedir. Çok azı dışında insanlar ölümü istemezler. Nitekim bir araştırmaya göre, ölümden sonra amellerin yetersizliğinden dolayı olsa gerek, dindarlık düzeyi arttıkça insanların ölüme ilişkin kaygıları da artmaktadır (Yıldız, Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı, 1998). Ölmek isteyenlerin yahut ölümden korkmayanların da önemli bir kısmının, âhîret inançları sayesinde, daha iyi bir yaşam yahut yaşamdan daha üstün görülme değerler için ölmeyi tercih ettikleri bilinmektedir.

İnsanın Anlam Arayışına Tatmin Olarak Âhîret İnancı

Daima düşünen, sorgulayan ve anlamaya çalışan insanoğlu için her şeyin bir nedeni ve anlamı olmalıdır. İnsanın anlam arayışı kimi zaman sonuç verirken, kimi zaman da "neden" diye sorma isteğinde hiçbir azalma olmadığı halde, dinin sağladığı açıklamanın dışında herhangi bir açıklama iş görmemektedir. Din, insana olaylara dair bir bakış açısı, hayat ve ölüm ötesinin bilinmeyen ve merak edilenleri hakkında bilim ve diğer bilgi kaynaklarının sağlayamadığı açıklama, tatmin ve teselli verir. Allah'ın varlığından sonra, dinin bu hayatın anlamına ilişkin verdiği en tatmin edici cevap ise âhîret hayatıdır.

İnsan, yaşamı için beslenme ve güvenlik gibi temel fizyolojik ihtiyaçların ardından, belki de onların da önünde ge-

len ki Frankl'a göre kesinlikle öyledir (Frankl, İnsanın Anlam Arayışı, 2007)- ihtiyaç durumundaki "anlam"ı yitirdiğinde ruh sağlığını da bozan (Horozcu, "Dindarlık ve Ruh Sağlığı" s. 214) büyük bir boşluğa düşer. Bunun en bariz örneğini ünlü edebiyatçı ve filozof Tolstoy'da görmekteyiz. Varoluşsal bir boşluğa düştüğünü fark ettiği bir buhran anında Tolstoy, yapılacak en iyi şeyin yaşama son vermek olduğuna kendisini ciddi şekilde inandırmıştır (Tolstoy, İtirafı, s. 49). Semavî dinlerde ve bilhassa İslâm dininde, dolayısıyla bizim de içinde bulunduğumuz toplumda, küçük yaştan itibaren âhîret ve ona taalluk eden unsurlara dair inançlar hazır olarak bulunup inanılmaktadır. Bu, böyle ortamlarda yetişen kimselerin bu tür bir anlam boşluğuna düşmelerini engelleme noktasında bir manada koruyucu hekimlik görevi yapar. Öte yandan başka nedenlerle yaşanan psikolojik bunalımlardan çıkış yolu bulmada mevcut âhîret inancının hatırı sayılır bir katkısı vardır. Ne var ki, bu insanlar, suda yaşayan balıkların suyun farkında olmamaları gibi, âhîret inancının bu faydasını da açık olarak mülhaza edemezler.

Arayışta olan birey için anlam boşluğunu bir ölçüde ateizm de doldurabilir. Mesela bu dünyanın insan için son durak olduğu, burada elde ettiklerimizle kalacağımız ve öldüğümüzde hepsinin yok olup gideceği şeklindeki maddeci bir anlayış bazıları için tatmin edici olsa da, bunun, âhîret hayatı, hesap, mizan, cennet, cehennem, nimet, azap gibi kavramların sağladığı tatminden doğan erdemli düşünüş ve güzel davranış (salih amel) meyvesini vermesi imkansızdır. Yani, aksiyona yöneltmeyen anlam duygusu da tek başına yeterli olmayacaktır.

İnsanın Adalet Arayışına Cevap Olarak Âhîret İnancı

Adaletin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği düşünce ve inancının hüküm sürdüğü bir ortamda psikolojik tatminden söz edilemez. İnsan bu dünyada kendisine yapıldığını düşündüğü haksızlıkların intikamının hiçbir zaman alınamayacağı fikrine tahammül edemez. Güç yetiremediği zalimden, onun adına âhîrette, Allah'ın intikam alacağını bilmek ise teselli kaynağıdır. Mehdi inancının hemen her dinde yer almasını ve kolayca kabul edilmesini de, hakikati meselesi bir yana, aslında insan tabiatına yerleştirilmiş bir adalet arayışına ve kurtuluş imgesine bağlamak mümkündür.

Kişinin her şeyin âhîrette bir karşılığı olduğunu bilmesi bu dünyada diğer insanlara karşı bir acz duygusu içinde olmasına da engel olur. Bu kişinin kendini güçlü hissetmesine, zayıflığın verdiği psikolojik eziklik duygusunun ortadan kalkmasına, dolayısıyla daha metanetli ve vakur bir duruş sahibi olmasına vesile olur. Yani, âhîrette Allah'ın sağlayacağı adalete olan inancın verdiği sabır, meskeneti değil şecaati ve gerektiğinde zalim sultanın karşısında hakkı söyleme cesaretini doğurur.

Kur'an'daki peygamber kıssaları anlam dünyamıza açık bir şekilde nakşetmektedir ki, birçok peygamberin insanlara uyarıda bulunurken, onların inkârları yahut saldırganlıkları karşısında cesaretle ayakta durabilmektedir.

Âhîret İnancı ve Ruh Sağlığı

Genelde ruh sağlığı özelde ise depresyonun, çağımız insanını en çok meşgul eden problemlerden biri olması, bilim adamlarını bu konuda çözüm yolları aramaya itmiş, dünya genelinde ruh sağlığını olumlu yönde etkilemesi muhtemel enstrümanlar üzerinde sayısız bilimsel araştırma yapılmıştır. Din bu enstrümanların başında gelmiş ve bilim adamlarına aradıkları pozitif neticeleri de sağlamıştır (Horozcu, a.g.m.; Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din", s. 5-36). Din bünyesinde ruh sağlığına olumlu etkiler sağlayan inançların başında gelenlerinden biri de âhîret hayatı olmuştur. 2001'de Ellison ve arkadaşlarının, 2002'de Krause ve arkadaşlarının, 2006'da ise Flannelly ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmalarda ölüm sonrası yaşama inanmayla ruhsal ve bedensel sağlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş, bir başka ifadeyle âhîret inancının ruh ve beden sağlığını olumlu olarak etkilediği saptanmıştır (Flannelly, a.g.m., s.94).

Başa Çıkma Yöntemi Olarak Âhîret İnancı

Bu dünyanın zorlukları hemen her insanı aciz durumda bırakmakta, pek çok insan zorluklarla başa çıkamayıp, yaşama azmini kaybederek yılgınlığa düşmektedir. Kur'an bu tarz zorluklarla imtihan edilen müminlerin bunlarla başa çıkışlarını "Onlar başarılarına bir musibet geldiğinde 'biz şüphesiz Allah'a aidiz ve şüphesiz ona döneceğiz' derler (Bakara 2/155-156)" şeklinde dile getirmektedir.

Başa çıkma travmatik durumları bastırmak değil, onları çözümlenmeden bastırıldığında bilinçaltında güçlenmekte ve yeniden kişiyi daha etkili bir şekilde sarsmakta, bu haliyle de daha fazla sıkıntıya neden olmaktadır. Nitekim depremzedeler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, deprem anında kullanılan dini başa çıkma yöntemlerinden biri âhîret hayatını düşünmek olmuştur. Katılımcılar bu esnada yaşadıkları sıkıntılardan kurtulacaklarını, Allah'a kavuşacaklarını ve âhîrette güzel şeylerle karşılaşacaklarını hayal ettiklerini ifade etmişlerdir (Kula, "Deprem ve Dini Başa çıkma", s. 234-255).

Güzel Davranışların ve Düzenin Motivasyon Kaynağı Olarak Âhîret İnancı

Âhîret inancı dinin insana ilişkin en önemli yaptırım mekanizmasıdır. Bir çocuğun iyi davranışları yapması karşısında mükafat, kötü davranışta bulunması neticesinde ise ceza ala-

cağını bilmesi halinde davranışlarına çeki düzen vermesi ve öğrenmesi örneğinde olduğu gibi, insanlar bu dünyada yaptıklarının karşılığını görecekerini bilmeleri durumunda yanlış yol ve davranışlara sapmamaya dikkat ederler.

İnsanlar arasında çıkan anlaşmazlık ve çatışmalarda kimi zaman haklı, kimi zaman ise haksız olduğunu fark eden kişi, haklı olduğunu düşünüyor ve muhatap olduğu güce karşı elinden bir şey gelmiyorsa, herkesin eşit güce sahip olduğuna ve haksızın hakkını rahatça alabildiğine inandığı âhîret mahkemesine durumu havale eder. Bu onda belli düzeyde de olsa tatmin duygusu meydana getirir. Öte yandan haksız olduğunu fark ettiği durumda ise, kendisinden hakların alınacağı âhîret sorgulamasını hatırlayan kişi yine kavga ve çatışmayı bırakır. Bu iki tavır, bu dünya hayatının daha fazla teröze olmasına ve daha stresli bir yaşam sürülmesine de engel olur.

Florian ile Kravitz (1981) ve Florian ile Har-Even (1983-84), yaptıkları bilimsel araştırmalarda enteresan bulgulara ulaşmışlardır. Yahudi vatandaşlar üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarda, âhîretteki cezayı sezinleyip beklediklerinden dolayı, dindar grupların ölüm korkularının, dindar olmayan gruplara göre daha yüksek olduğunu rapor etmişler, dindar olmayan grupların ise, kendilerinin yok olacağı faktöründe büyük korku sergilemiş olduklarını saptamışlardır. Bir başka araştırma dindarların dindar olmayanlardan daha fazla ölüm kaygısı yaşadıkları bulgusunun ülkemiz Müslümanları için de geçerli olduğunu göstermektedir (Yıldız, Dinî Hayat ve Ölüm Kaygısı, 1998) Bu sonuçlarla paralellik gösteren bir başka bulgu da, Hökeleki (1992) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada elde edilmiştir. Buna göre, dindarlık düzeyleri orta ve yüksek olanlar en yüksek oranda, ilâhî huzurda hesap vermekten dolayı ölümden korktuklarını belirtmişlerdir (Hökeleki, "Ölümlle İlgili Tutumlar" s. 57-97).

Tanrı İnancı ve Dinin Tamamlayıcısı Olarak Âhîret İnancı

Âhîrete olan inancımızın mahiyeti ve derecesi genelde Allah'a olan inancımızın mahiyeti ve derecesini yansıtır (Hökeleki, "Dini Hayatın Bütünlüğü ve Âhîret Hayatı, 2007") Allah'a inanç olmadan âhîret inancı elbette düşünülemez. Bununla birlikte âhîret inancı da Allah inancını önemli ölçüde desteklemektedir. Âhîret hayatı, Hz. Peygamber'in ifadesiyle tarlası durumdaki bu dünyanın eksik kalmamasını ve anlam kazanmasını sağlamaktadır.

İnsanlar arasında âhîrete iman, Allah'ın varlığına iman kadar yaygın değilse de belirtmeliyiz ki bu, âhîrete inananların az olmasından değil, Allah'a inanma oranının, zannedilenin ötesinde çok yüksek olduğundandır. Çeşitli nedenlerle cennet,

cehennem, hesap gibi meselelerde inanma oranında belli bir azalma görülmektedir. Bu da toptan bir âhîret inkarı değil, âhîrete ilişkin bazı kavramların inkarıdır. Yapılan araştırmalar, ölüm sonrasındaki hayatın çeşitli yönlerine göre farklı inanma oranlarının olduğunu göstermektedir (Çelik, Ölüm Sonrası İnançlar ve Teolojik Temelleri, s. 77-91). Öte yandan, mesela, Allah'ın insanlara sonsuz bir azap yaşatması, onları yakması fikrinin bazı kimselerce Allah'a zalimce bir yakıştırma olarak görülmesi bu tarz bir inkar edıştır.

Sonuç olarak görülüyor ki âhîret, insanların psikolojik ihtiyaçları nedeniyle zihinlerinde oluşturdukları bir hayal yahut ütopya olmamakla birlikte, insanın var olduğu günden beri böylesine yaygın şekilde inanılıp benimsenmesinden de anlaşılıyor ki, insan psikolojisi için hayatı öneme sahip son derece işlevsel ve güçlü bir inanç esasıdır. ■

K A Y N A K Ç A

- Ahmet Çelik, "Kur'an'a Göre Âhîret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16 (2001), ss. 178-180.
- Bekir Topaloğlu, "Âhîret", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1988, 1/543.
- Esra Çelik, Fırat Üniversitesi Öğrencilerinde Ölüm Sonrası İnançlar ve Teolojik Temelleri, (Yüksek Lisans Tezi)Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.
- Hayati Hökeleki, "Ölümlle İlgili Tutumların Dinî Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma I,II",Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/4(1992), s.57-97.
- Hökeleki, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/3(1991), s. 151-165.
- Hökeleki, "Dini Hayatın Bütünlüğü Açısından Âhîret Hayatının Psikolojik Temelleri", İlahiyat Fakülteleri Koordinasyon Toplantısı, C.U. İlahiyat Fakültesi, Sivas, 2007.
- İbrahim Demirtaş, Âhîret İnancının İnsan Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi) Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008
- Kevin J. Flannely, Beliefs about Life-after Death Psychiatric Symptomology and Cognitive Theories of Psychopathology, Journal of Psychology and Theology, 36/2(2008), s. 94-103.
- Lev. N. Tolstoy, İtirafım, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000
- Murat YILDIZ, Dinî Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Doktora Tezi), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1998.
- Mustafa Koç, "Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açısından Psikolojik Bir Değerlendirme" Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6(2002), s.7-20)
- Mustafa Köylü, "Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28(2010), s. 5-36.
- Naci Kula, "Deprem ve Dini Başa çıkma", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2002), s.234-255.
- Ülker Abuzarova, Âhîret İnancının Dini-Felsefi Temelleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Ümit Horozcu, "Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki", Milet ve Nihal, 7/1 (2010), s. 209-240.
- Horozcu, "Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları" (Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Victor E. Frankl, İnsanın Anlam Arayışı, çev: Selçuk Budak, Öteki yay., İstanbul, 2007.